

Szwedzki plan oblężenia Krakowa z 1655 roku jako przykład wykorzystania prac kartograficznych w komunikacji epistolarnej

Karol Łopatecki*, Wojciech Krawczuk**

* Uniwersytet w Białymstoku

Pracownia Struktur Ustrojowych, Militarnych i Społecznych
ORCID: 0000-0002-7921-9421. E-mail: k.lopatecki@uwb.edu.pl

** Uniwersytet Jagielloński

Instytut Historii, Pracownia Archiwistyki i Metod Kwantytatywnych
ORCID 0000-0001-9191-9415. E-mail: wojciech.krawczuk@uj.edu.pl

Zarys treści: W artykule prezentujemy nieznaną plan Krakowa i okolic z dołączonym doń opisem wykonanym w języku szwedzkim, obecnie przechowywany w Archiwum Królestwa (Riksarkivet) w Sztokholmie. Przeprowadzamy analizę okoliczności powstania tego dzieła, która wskazuje, że źródło powstało w dniach 1–7 października 1655 r. Dokument stanowił fragment niezachowanego obecnie listu, a jego celem było zobrazowanie wydarzeń wojennych za pomocą prymitywu kartograficznego uzupełnionego legendą. Zjawisko to lokujemy na szerszym tle ówczesnych przemian światopoglądowych kształtowanych poprzez coraz popularniejsze drukowane atlasy i mapy. Autorem planu musiała być osoba wykształcona i dysponująca sporą wyobraźnią przestrzenną opartą na częstym korzystaniu z map i planów, ale nie był to inżynier wojskowy lub kartograf. Stawiamy hipotezę, że prawdopodobnym jego twórcą był Mathias Palbitzki, dyplomata i koneser sztuki.

Słowa kluczowe: legenda mapy, kartografia krytyczna, epistolografia, II wojna północna, Szwedzi w Polsce, Kraków, dokumentacja wojen epoki wczesnonowożytnej, chorografia

Rękopiśmienne źródła kartograficzne dotyczące ziem Rzeczypospolitej Obojga Narodów z XVI i XVII stulecia są bardzo rzadkie¹. Wynika to w dużej mierze ze zniszczeń zasobów archiwalnych podczas wojen prowadzonych na terytorium Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. W konsekwencji znaczna część zachowanych źródeł kartograficznych przechowywana jest obecnie w archiwach państw, które w epoce wczesnonowożytnej prowadziły wojny z Rzeczpospolitą. Przykładem takim jest Szwecja, gdzie w szczególności w Archiwum

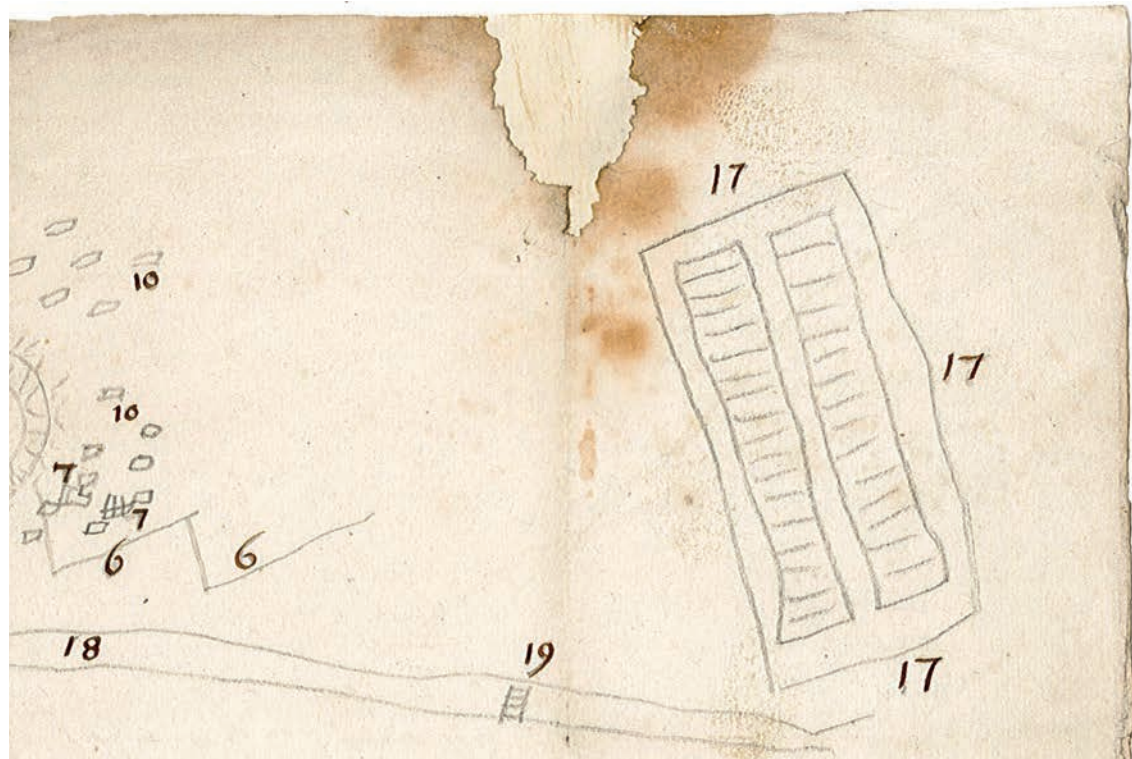
¹ Artykuł jest zmodyfikowaną, rozbudowaną oraz polskojęzyczną wersją pracy: K. Łopatecki, W. Krawczuk, *The Swedish plan of the Siege of Krakow in 1655*, „Scandinavian Philology”, vol. 19, 2021, no. 2, s. 400–421.

Notary Ex

1. Kłobuck.
2. S. Stanisł. w Capella aureata Fryszell.
3. Świdłowa Główna.
4. Kościół św. Andrzeja i Łowczy Łąki
Świdłowa św. An. Świdłowa św. An. Świdłowa
Główna i Stradom.
5. Kościół św. Andrzeja ruiny w osady
Świdłowa, św. An. w bocznej osady Świdłowa.
6. Główna Włocława Approach.
7. Battarim.
8. Kościół św. An. w osady Świdłowa
Główna.

Ryc. 1. Plan okolic Krakowa, [Kazimierz 1655], Riksarkivet, Militaria, 2 (Krigshistriska samlingen 1500t–1800t), XI (Karl X Gustavs krig. Polska kriget 1655–1660) ~ Kartor, nr 4:1

Explicac.

9. Församlingens Stradens aförmning
utan minnans Dölschers lagera.
10. Församlingens Eleparck aförmning.
11. Andra huset aförmning.
12. Guds Huset.
13. Casemans.
14. Huset öfver Wärfstaden.
15. Clösterhuset öfver R. M. lagera.
16. Clösterhuset öfver minna färdens Dölscher.
17. Wärfstaden lagera.
18. Wärfstaden lagera.
19. En flottens af minna lagera
öfver Wärfstaden.
20. Cremon.

Państwowym (Riksarkivet) znajduje się wiele obiektów, skrupulatnie skatalogowanych przez Ulłę Ehrensvärd². Ich proveniencja ma dwojaki charakter. Po pierwsze, są to mapy i plany stworzone przez szwedzkich inżynierów, najczęściej na potrzeby wojskowe. Po drugie, część zabytków została wywieziona do Skandynawii w szczególności w okresie II i III wojny północnej³

W niniejszym artykule charakteryzujemy unikalny (wymykający się powyższemu dualistycznemu podziałowi), niewymieniony w pracy *Cartographica* plan Krakowa i okolic, przechowywany obecnie w Riksarkivet. Jest to sporządzony za pomocą ołówka i pióra prymityw kartograficzny (ryc. 1). Jak udowodnimy, powstał on w czasie oblężenia przez armię szwedzką Krakowa w 1655 r.⁴ Tym samym jest to najstarsze znane źródło kartograficzne prezentujące stolicę z bezpośrednio doń przylegającymi miastami Kleparz i Kazimierz oraz przedmieściem Stradom⁵. W artykule poruszamy okoliczności wykonania tego szkicu i analizujemy napisaną w języku szwedzkim legendę (zob. aneks). Pokazujemy ten zabytek jako próbę zobrazowania wydarzeń wojennych w przekazie epistolograficznym za pomocą dwuwymiarowego odwzorowania przestrzeni uzupełnionego legendą. Zjawisko to lokujemy na szerszym tle ówczesnych przemian światopoglądowych, kształtowanych poprzez coraz popularniejsze drukowane atlasy i mapy⁶.

Oblężenie Krakowa jest dobrze opisane w literaturze przedmiotu, tak polskiej jak szwedzkiej. Przywołać tu należy zwłaszcza prace Tadeusza Nowaka,

² *Cartographica Poloniae 1570–1930. Katalog źródeł rękopiśmiennych do historii ziem polskich w zbiorach szwedzkich*, „Studia i Materiały do Historii Kartografii”, t. XXI, oprac. U. Ehrensvärd, Warszawa–Sztokholm 2008. Autorka wymieniła aż 1609 obiektów dotyczących dawnej Rzeczypospolitej szlacheckiej i terenów, które obecnie znajdują się w granicach państwa polskiego, jednakże w ogromnej większości są to materiały pochodzące z XVIII, XIX lub XX wieku.

³ K. Łopatecki, W. Walczak, *Maps and plans of the Polish Commonwealth of the 17th c. in archives in Stockholm*, t. I, Warszawa 2011; K. Łopatecki, *Prace kartograficzne wykonywane na ziemiach Rzeczypospolitej przez szwedzkich inżynierów wojskowych w XVII stuleciu*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 46, 2009, s. 55–79.

⁴ [Belägringen av Krakau, 1655 sept-8/10. Samtida], Riksarkivet Stockholm, Militaria, 2 (Krigshistoriska samlingen 1500t–1800t), XI (Karl X Gustavs krig. Polska kriget 1655–1660) ~ Kartor, nr 4:1.

⁵ Najstarszy znany plan Krakowa powstał w 1594 r., a jego autorem był jezuita Gracias Alabiano. Przedstawiał on miasto w obrębie murów oraz drogę prowadzącą na zamek (Wawel) i do Wisły przez ramię tzw. Starej Wisły i przez Stradom. Z kolejnych 60 lat nie zachował się jednak żaden inny obiekt. Bibliothèque nationale de France, département Estampes et photographie, FOL-HD-4 (12); A. Bartoszewicz, H. Bartoszewicz, *Dzieje kartografii miast polskich do końca XIX wieku. Zarys problematyki*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 45, 2013, nr 3, s. 237.

⁶ J.B. Harley, K. Zandvliet, *Art, science, and power in sixteenth-century Dutch cartography*, „Cartographica: The International Journal for Geographic Information and Geovisualization”, vol. 29, 1992, no. 2, s. 10–19; C. Koeman, G. Schilder, M. van Egmond, P. van der Krogt, *Commercial Cartography and Map Production in the Low Countries, 1500 – ca. 1672*, w: *The History of Cartography*, Vol. 3, Part 2: *Cartography in the European Renaissance*, ed. by D. Woodward, Chicago–London 2007, s. 1296–1383.

Ryc. 2. Erik Dahlbergh, *Cracovia Sedes Regia. Obsessa et a Serenissimo Sueo. Gothorum Rege. Carolo Gustavo deditone Capta d. 8 Octob. 1655*, za: *Atlas Historyczny Miast Polskich*, t. 5: *Małopolska*, z. 1: Kraków, red. Z. Noga, Kraków 2007, s. 40, plan 1.3

Adama Kerstena, z nowszych Mirosława Nagielskiego i jego zespołu⁷. Gdy idzie o historyków szwedzkich, podsumowania ich ustaleń dokonał Peter Englund w dobrze udokumentowanej i obszernej monografii⁸. Dysponujemy także widokiem i planem oblężonego Krakowa, wykonanych pod koniec XVII stulecia przez Erika Jönssona Dahlbergha (ryc. 2). Ryciny te z pewnością są ważnym źródłem, choć Dahlbergh nie był świadkiem oblężenia (przybył do armii dopiero w 1656 r. tuż przed bitwą warszawską) i opracowywał je na

⁷ T. Nowak, *Operacja krakowska króla Karola X Gustawa 17 IX – 19 X 1655 r.*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa 1973, s. 207–258; T. Nowak, *Obrona Krakowa przez Stefana Czarnieckiego w roku 1655*, „*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*”, t. 9, 1963, s. 59–124; A. Kersten, *Stefan Czarniecki 1599–1665*, Lublin 2006; A. Haratym, *Kraków (z miastami Kazimierzem i Kleparzem oraz przedmieściami i najbliższą okolicą)*, w: M. Nagielski, K. Koszarzecki, Ł. Przybyłek, A. Haratym, *Zniszczenia szwedzkie na terenie Korony w okresie potopu 1655–1660*, Warszawa 2015, s. 325–373.

⁸ P. Englund, *Den oöfvinnerlige. Om den svenska stormaktstiden och en man i dess mitt*, Stockholm 2000, s. 243–283.

podstawie rozmaitych przekazów, opisowych i ikonograficznych⁹. W pracy stawiamy pytanie o korelacje wykonanego planu (ryc. 1) z przedstawiającą to samo oblężenie ryciną opublikowaną w 1696 r. (ryc. 2).

Już w sierpniu 1655 r. sukcesy szwedzkie zaniepokoiły władze Krakowa, które rozpoczęły pierwsze przygotowania do spodziewanego ataku. Zaciągano żołnierzy, reperowano mury, a do miasta 9 (19) września¹⁰ przybył Jan Kazimierz na czele pokonanych pod Żarnowem oddziałów zaciężnych i pospolitego ruszenia¹¹. Okazało się jednak, że ani zdemoralizowane oddziały szlacheckie, ani zniechęcony niepowodzeniami król nie pozostaną w Krakowie¹². Władca opuścił miasto 14 (24) września, co dodatkowo podłamało obrońców, liczących około 2200 żołnierzy, a dowodzonych przez kasztelana kijowskiego Stefana Czarnieckiego. Ten miał do dyspozycji drugie tyle mieszczan i studentów oraz około 160 dział.

Armia szwedzka dotarła pod miasto 15 (25) września 1655 roku, w sobotę. Zaskoczone tak szybkim przybyciem nieprzyjaciela wojska koronne w panice opuściły trzy położone w pobliżu Krakowa obozy wojskowe. Podpałyły je wraz z miastem Kleparz i uciekły na drugą stronę Wisły. 16 (26) września oddziały pod wodzą Karola X Gustawa zajęły ufortyfikowane miasto Kazimierz, most oraz przedmieście Stradom, nie napotykając większego oporu. Próba kontynuowania ataku i opanowania samego Krakowa nie powiodła się. Walki przez jakiś czas toczyły się na przedmieściu Stradom. Ważnym punktem stał się położony tam kościół i klasztor bernardynów, skąd atakujący podjęli ostrzał Wawelu (ryc. 3). Atakujący wdarli się nawet do Bramy Grodzkiej w Krakowie, jednak kontratak obrońców przekreślił możliwość natychmiastowego zdobycia miasta¹³.

Następne dni przyniosły decyzję szwedzkiego króla o rozpoczęciu regularnego oblężenia. Wtedy powstał obóz wojskowy, widoczny na planie jako

⁹ E. Dahlbergh, *Erik Dahlberghs dagbok (1625–1699)*, af H. Lundström, Uppsala–Stockholm 1912; O. Cederlöf, *Pejzaże polskie Erika Dahlbergha*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 19, 1973, nr 2, s. 217–229; A. Stade, *Erik Dahlbergh och Carl X Gustafs krigshistoria*, Kristianstad 1967, s. 143–217.

¹⁰ W artykule podajemy podwójną datację, według kalendarza juliańskiego stosowanego w Szwecji oraz w nawiasie gregoriańskiego obowiązującego na terenie Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

¹¹ M. Wagner, *Bitwa pod Żarnowem 16 września 1655 roku*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa 2007, s. 154–163.

¹² K. Wiszowata-Walczak, *Pobyt Jana Kazimierza na Śląsku w 1655 roku w świetle korespondencji nuncjusza Piotra Vidoniego*, w: *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków ze Stolicą Apostolską i Ukrainą*, red. M. R. Drozdowski, W. Walczak, K. Wiszowata-Walczak, Białystok 2012, s. 534–537.

¹³ S. Pufendorf, *Siedem ksiąg o czynach Karola Gustawa króla Szwecji*, tłum. i oprac. W. Krawczuk, Warszawa 2013, s. 70–71; P. Gordon, *Dnevnik 1635–1659*, transl. D.G. Fedosov, ed. by M.R. Ryzhenkov, Moscow 2005, s. 44–45, 47–48; W. Kochowski, *Lata potopu 1655–1657*, oprac. A. Kersten, tłum. L. Kukulski, Warszawa 1966, s. 48–74; C.-G. Isacson, *Karl X Gustavs krig. Fälttågen i Polen, Tyskland, Baltikum, Danmark och Sverige 1655–1660*, Lund 2004, s. 52, 54; A. Kersten, op. cit., s. 262–263.

długi prostokąt na wschodzie, rozciągający się od Dąbia po folwarki miejskie (ryc. 1 i 5). Zamieszkało tam 13 000–14 000 żołnierzy szwedzkich. Kopane były aprosze, pokazane na planie w formie zygzaków. Ustawiano baterie dla ostrzału miasta. W czasie krótkiej nieobecności Karola Gustawa, trwającej od 20 (30) września do 26 września (5 X), zbudowany został most pontonowy, pokazany także na planie (ryc. 1)¹⁴.

W tym czasie Karol X Gustaw i podległe mu oddziały w liczbie 5000 żołnierzy napotkały armię kwarcianą dowodzoną przez hetmana Stanisława Lanckorońskiego. Powodzenie Szwedów w bitwie pod Wojniczem 24 września (3 X) 1655 r., zniweczyło nadzieje oblężonych na odsiecz¹⁵. 27 września (6 X) po powrocie króla na Kazimierz, rozpoczęły się układy o kapitulację, zakończone 7 (17) października podpisaniem odpowiedniego dokumentu¹⁶.

Na podstawie opisu i po skonfrontowaniu go z wydarzeniami oblężenia, stwierdzamy, że plan powstał w czasie oblężenia, ale przed kapitulacją miasta. Król bowiem *mieszka* w klasztorze, żołnierze szwedzcy *kwaterują* na Stradomiu – autor używa czasu teraźniejszego (zob. aneks). Wskazano na miejsca pierwszego szturm, natomiast obszar samego Krakowa jest pusty, co oznacza nieznaną układy miasta, które nie zostało jeszcze opanowane. Nie ma wzmianki o kapitulacji, która nastąpiła 9 (19) października, nie zaznaczono bram, przez które wymaszerował z miasta Stefan Czarniecki na czele 1800 żołnierzy. Głównodowodzący obroną został wówczas przyjęty w obozie i na jego część przygotowano ucztę, czego również nie naniesiono na plan. W naszej ocenie rysunek ten powstał między 1 a 7 października (11–17 X) 1655 r. Utwierdza nas w tym punkt 9 legendy, gdzie odnotowano, że Stradom jest spalony, ale obsadzony przez żołnierzy szwedzkich. Stanowi to odwołanie do opanowanie przedmieścia przez regiment Sulzbacha, a następnie udanego kontruderzenia Czarnieckiego 30 września i 1 października (9–10 X). Najpierw podpalił on przedmieścia, a następnie zajął klasztor bernardynów, który został odbity po trzech dniach¹⁷.

Po wykonaniu szkicu mapy jej autor dołączył ją do korespondencji. Świadczą o tym ślady po trzykrotnym złożeniu karty, co było standardowym działaniem związanym z przygotowaniem listu do jego wysłania. Karta ma wymiary 21 × 31,5 cm i jest mocno zniszczona. Na dwóch zgięciach są znaczne ubytki i przebarwienia, które na szczęście nie obniżają czytelności planu (ryc. 1). Rysunek wykonany został za pomocą ołówka na powierzchni 11 × 23,5 cm. W drugim etapie autor za pomocą pióra zaznaczył najważniejsze obiekty

¹⁴ W celu porównania i oceny kontekstu przestrzennego prezentujemy jako ryc. 3 plan Krakowa i okolic wykonany przez inżyniera(ów) szwedzkich w 1702 r.

¹⁵ W. Krawczuk, P. Miodunka, K. Nabiałek, *Dzieje Wojnicza od XVI do XVIII wieku*, Wojnicz 2009, s. 275–283.

¹⁶ P. Gordon, op. cit., s. 49–51; A. Kersten, op. cit., s. 263–272.

¹⁷ P. Gordon, op. cit., s. 48; W. Kochowski, op. cit., s. 59–62; A. Kersen, op. cit., s. 262–264.

atramentem, dodał punkty oraz odnotował legendę mówiącą o szczegółach oblężenia. W tym etapie zostały wykonane cztery schematyczne rysunki budowli i z większą pieczołowitością potraktowano kompleks zamku Wawel. Biorąc pod uwagę suburbia: Kraków – Kazmierz – Kleparz – Stradom mapa ma orientację północno-zachodnią. Skalę można obliczyć tylko na podstawie kilku punktów położonych na Wawelu, Kazimierzu i bram miasta Krakowa. Bardzo orientacyjne wynosi ona 1 : 20 000.

Niewątpliwie publikowany plan nie został wykonany przez inżyniera wojskowego¹⁸. Jest on zbyt pobieżny, pozbawiony szczegółów ważnych przy planowaniu oblężenia. Brakuje na nim skali, a przy jego wykonaniu nawet nie posługiwano się kompasem (nie posiada róży kompasowej, choć wydaje się, że ma orientację północną). Dodatkowo mamy do czynienia ze schematycznym, nieodpowiadającym rzeczywistości kształtem miasta (w opinii współczesnych porównywano go do lutni¹⁹) oraz błędnym, bardzo uproszczonym układem rzecznym, a także przestrzennym zaburzeniem suburbii (por. ryc. 1 z ryc. 2 i 3). Zarówno napisy wykonane w języku szwedzkim, jak i ich treść wskazują, że ich twórcą był poddany Karola X Gustawa. Plan pokazano z perspektywy armii oblegającej. Zatem miasto Kazimierz odwzorowane zostało stosunkowo dokładnie; uwzględniono tam dwa kluczowe budynki – klasztor, w którym mieszkał król oraz drugi przerobiony na wojskowy lazaret (pkt 12–13, 15–16). Obraz królewskiego Wawelu, atakowanego i obserwowanego w pierwszej fazie ataku, jawi się też wyraźnie. W opisie uwzględniono nawet bazylikę archikatedralną św. Stanisława i św. Waclawa (pkt 2), przy której dobudowana była Kaplica Zygmuntowska; połączane łuski jej kopuły rozpałały wyobraźnię oblegających (były widoczne z perspektywy oblegających – zob. ryc. 3)²⁰. Oddane zostały aprosze i baterie w rejonie Bramy Mikołajskiej i Floriańskiej (pkt 6–7). Zaakcentowano jurydyki i miasto Kleparz spalone przez same wojska polskie (pkt 10–11).

Zaakcentować wypada wiarygodność planu. Rzeczywiście znajdujemy potwierdzenie o miejscu stacjonowania Karola X Gustawa. Warto w tym

¹⁸ Podczas II wojny północnej armia szwedzka była znakomicie przygotowana pod względem liczby inżynierów i kartografów wojskowych. W skład sztabu generalnego wchodził generał kwatermistrz, generał lejtnant kwatermistrz oraz 4 inżynierów wojskowych. Dodatkowo w każdym regimencie na stanie musiał być kwatermistrz regimentowy; analogicznie sytuacja wyglądała w artylerii, gdzie w sztabie również było miejsce dla kwatermistrza. Zadaniem tych oficerów było rozrysowanie szlaków marszowych, budowa mostów, zakładanie obozów, zaprowiantowanie oraz prowadzenie prac oblężniczych i budowa umocnień. L. Tersmeden, *Armia Karola X Gustawa – zarys organizacyjny*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 19, 1973, nr 2, s. 126, 130, 134; B. Heyduk, *Dahlbergh w Polsce. Dziennik i ryciny szwedzkie z dziejów „Potopu” 1656–1657*, Wrocław 1971, s. 67.

¹⁹ W. Kochowski, op. cit., s. 57.

²⁰ Kaplica Zygmuntowska pw. Najświętszej Marii Panny wzniesiona została w latach 1517–1533 jako mauzoleum grobowe Zygmunta I, a następnie całej jego rodziny (Zygmunta II Augusta, Anny Jagiellonki). Została ona zaprojektowana przez florentczyka Bartholomeo Berrecciego. J. Marczak, A. Sarzyński, *Kopuła Kaplicy Zygmuntowskiej przy katedrze na Wawelu*, „Wiadomości Konserwatorskie”, t. 18, 2005, s. 42–52.

miejscu przywołać naoczego świadka zdarzeń – księdza Stefana Ranotowicza. Ten kanonik w klasztorze Bożego Ciała na Kazimierzu zostawił po sobie opis najazdu szwedzkiego, z informacjami dotyczącymi oblężenia od końca września do połowy października 1655 roku²¹. Kazimierz zajęty był przez Szwedów już na samym początku działań. W swoich zapiskach kanonik odnotował: *trzeciego dnia przyjechał sam król szwedzki z swoim dworem i stanął w klasztorze* [Bożego Ciała]. Klasztor przez kilka tygodni stał się szwedzką kwaterą główną do końca października 1655 r²². Również inne elementy przedstawione na planie znajdują potwierdzenie źródłowe.

Charakterystyczny jest sposób przedstawienia przestrzeni, gdzie dominantą jest obóz wojskowy po prawej stronie rysunku i Wawel po lewej. Poprzez punkty szczegółowe zaakcentowana jest droga od miejsca zamieszkania autora (obóz), aż do punktu, w którym obserwował zamek królewski (Kazimierz). Jest to droga lądowa, a zatem najpierw odnotowano most pontonowy przerzucony przez Wisłę, następnie są zaznaczone dwie bramy miejskie Kazimierza. Co prawda, zaznaczony jest kolejny most prowadzący przez Starą Wisłę do Stradomia oraz samo przedmieście, ale brakuje tam jakichkolwiek zaznaczonych obiektów (porównaj z ryc. 4). Zresztą miejsce to było zniszczone i zbyt niebezpieczne, aby tam prowadzić obserwacje Krakowa. Autor obserwował Wawel z Kazimierza, z pewnością odwiedził tam dwa obiekty: kwaterę królewską i szpital wojskowy (pkt 15–16). Oprócz tego autor odbył „wycieczkę” na północ od murów Krakowa, gdzie zaobserwował wspomniane już prace oblężnicze i zgłiszcza po dawnych zabudowaniach.

Warto podkreślić, że opisujący oblężenie Krakowa Patryk Gordon akcentuje niemal wszystkie zaznaczone na mapie elementy. Píše o Kleparzu, którego spalenie uznaje za akt szaleństwa, akcentuje ufortyfikowany Kazimierz i położoną tam wyodrębnioną osadę żydowską, poświęca uwagę przedmieściu Stradom. Akcentuje konieczność przemieszczania się przez Wisłę przez mosty i brody, opisuje tzw. Starą Wisłę – dawny główny nurt rzeki, pisze o obozie. Jako jeździec pomija jedynie kwestie prowadzenia działań fortyfikacyjnych i nie akcentuje dwóch lokacji w Kazimierzu, mimo że w tym mieście miał kwaterę²³.

Mamy jeszcze jedno niezwykle sugestywne ujęcie oblężenia Krakowa. Otóż uczestnikiem tego wydarzenia był Mathias Palbitzki (1623–1677) naturalizowany szwedzki szlachcic wywodzący się z Pomorza (Słupska, niem. Stolp). Po krótkim epizodzie szwedzkiej służby wojskowej (w latach 1642–1643)

²¹ S. Ranotowicz, *Opisanie inkursji Szwedów do Polski i Krakowa*, oprac. J. Mitkowski, Kraków 1958, s. 14–16.

²² Do końca października 1655 dokumenty królewskie datowane są z Krakowa, potem w listopadzie już z Iłży i innych miejsc postoju. Riksarkivet Stockholm, Riksregistraturet, vol. 302, k. 224; Riksarkivet Stockholm, Riksregistraturet, vol. 303, k. 2228 v.

²³ P. Gordon, op. cit., s. 45–49.

Ryc. 3. Widok Krakowa wykonany przez Mathiasa Palbitzkiego z okna klasztoru ojców augustianów.
Mathias Palbitzki's skissbok, Östergötlands museum, OM.OML.004573

odbył w latach 1644–1648 podróż po zachodniej i południowej Europie oraz ziemiach Porty Otomańskiej. Po powrocie do Sztokholmu prowadził misje dyplomatyczne w Wenecji, Toskanii, Hiszpanii, Francji, Rzeczypospolitej, w Rzeszy i na terenie Niderlandów. Był miłośnikiem sztuki i jednocześnie agentem artystycznym²⁴.

²⁴ W. Nisser, *Mathias Palbitzki som connoisseur och tecknare*, Uppsala 1934; H. Backhaus, *Palbitzki, Mathias*, w: *Svenskt Biografiskt Lexikon*, vol. 28, ed. G. Nilzén, Stockholm 1992–1994, s. 558–559.

Niewiele wiemy co robił on w ostatnim kwartale 1655 r., ale zachowany notatnik z rysunkami świadczy, że przebywał wraz z armią szwedzką (nie był na etacie wojskowym) w Rzeczypospolitej²⁵. Pod Krakowem stworzył dwa rysunki. Pierwszy pokazuje Wawel, Stradom oraz wyraźnie zaakcentowaną Bramę Grodzką w ujęciu z perspektywy mieszczącego się na Kazimierzu klasztoru augustianów, którego mury stanowiły jednocześnie fragment obwarowań miejskich (ryc. 3; por. ryc. 1, pkt 3, 9, 4 i 16). Drugi rysunek również przedstawia

²⁵ *Mathias Palbitzki's skissbok*, Östergötlands museum, OM.OML.004573.

zamek krakowski, przy czym jest on ujęty od strony południowo-zachodniej; autor musiał opuścić mury Kazimierza.

Autor przy każdej ilustracji nanosił stosowne informacje sporządzone po łacinie, za każdym razem podkreślał narażenie życia związane z wykonaniem rysunków. Szczególnie interesująca jest adnotacja pierwsza, w której informuje, że rysunek to „Widok zamku i miasta Krakowa wykonany przeze mnie M. Palbitzki podczas oblężenia z okna klasztoru położonego wprost naprzeciwko kościoła augustianów, gdy spostrzeżony z wawelskiego zamku przez wroga o mało nie zostałem ugodzony pociskiem z maszyny wojennej, uniknąwszy niebezpieczeństwa tylko dzięki przestrodze mnicha” (ryc. 3)²⁶. Wykorzystując mapę Krakowa powstałą 47 lat później (także wykonaną przez Szwedów) – możemy w pełni potwierdzić, że veduta musiała powstać zgodnie z opisem, a jej przekaz jest bardzo wiarygodny (ryc. 4).

Zbieżność odnotowanych lokacji oraz zainteresowanie w obu wypadkach Wawelem może być przypadkowe, tym bardziej że źródła zawierają opisy w różnych językach (łacińskim i szwedzkim). Jeżeli jednak uwzględnimy fakt, że veduta Krakowa z okna klasztoru augustianów musiała być wykonana w identycznym okresie czasowym co plan, to Palbitzki jawi się jako jeden z możliwych twórców. Co więcej, zwiedzał on i obserwował oblężone miasto z różnych perspektyw, dodatkowo znakomicie posługiwał się w piśmie językiem szwedzkim, co mamy udokumentowane w licznych listach i raportach dyplomatycznych, co uprawdopodobnia tę hipotezę.

Niewątpliwie autor publikowanej przez nas mapy wykonał ją samodzielnie w oparciu o własne, niezbyt zresztą dokładne rozeznanie terenowe. Świadczy o tym nieporadność kartograficzna, która wyklucza, że korzystał on z planów uprzednio przygotowanych przez inżynierów szwedzkich. Plany takie powstały już 16 (26) września, kiedy to Karol X Gustaw dokonywał rozpoznania fortyfikacji²⁷. Efekty tych pomiarów zostały wykorzystane w rycinie wykonanej przez Erika Dahlbergha zatytułowanej „Cracovia Sedes Regia. Obsessa et a Serenissimo Sueo. Gothorum Rege. Carolo Gustavo deditione Capta d. 8 Octob. 1655”²⁸ (ryc. 2). Artysta ten znany jest z tego, że w swoich pracach używał wszelkich dostępnych mu źródeł, które pozwalały wykonać atrakcyjne

²⁶ J. Muczkowski, *Dwa nieznanne widoki Zamku na Wawelu*, „Rocznik Krakowski”, t. 23, 1932, s. 159–162; J. Banach, *Dawne widoki Krakowa*, Kraków 1967, s. 86–87. Zob. „Prospectus arcis et civitatis Cracoviensis delineatus a me M. Palbitzki tempore obsidionis, et ex fenestra monasterii e regione Augustianorum, cum ab hoste ex arce vistus ictu tormenti peterer vixque monitu monachii periculum evaderem”. J. Muczkowski, op. cit., s. 157; J. Banach, op. cit., s. 215.

²⁷ P. Gordon, op. cit., s. 47.

²⁸ K. Petrus, *Zabytki kartografii z drugiej połowy XVII i początku XVIII stulecia jako źródła do badań przemian przestrzennych zachodnich przedmieść Krakowa*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, 109 (2012), s. 141–143. Reprodukacja: *Atlas Historyczny Miast Polskich*, red. R. Czaja, T. V: Małopolska, red. serii Z. Noga, z. 1: *Kraków*, red. Z. Noga, Kraków 2007, s. 40, plan 1.3.

grafiki, nawet tych miejsc, których nigdy nie obserwował²⁹. Autor ten stworzył również drugą rycinę Krakowa pokazującą widok miasta wraz z zaznaczonymi najważniejszymi budynkami miejskimi i niezwykle precyzyjnym rozplanowaniem przestrzennym szwedzkiego obozu wojskowego (ryc. 5)³⁰.

Porównanie twórczości Dahlbergha do publikowanej mapy prowadzi do konkluzji, że są one całkowicie różne. Niemożliwe jest, aby istniał wspólny dla obu planów (ryc. 1 i 2) archetyp, brak też wskazówek świadczących, że inżynier szwedzki w jakikolwiek sposób wykorzystywał przechowywany w archiwum królewskim planik. Gdyby co najmniej jedna z tych hipotez była prawdziwa, to na jednej z dwóch rycin Dahlbergha (ryc. 2 i 5) zostałyby zaznaczone informacje odnotowane w legendzie do planu. Niewątpliwie nie omieszkałby odnotować miejsca przebywania Karola X Gustawa oraz zaznaczyłby pierwszy atak i zdobycie bramy. W końcu na drukowanym planie odnotowano tylko jedno miejsce, gdzie sypano aprosze, kiedy w świetle publikowanego rysunku place fortyfikacyjne przeprowadzono z dwóch stron Krakowa (od zachodu i północy).

Jeżeli odrzucimy hipotezę o militarnym znaczeniu tego planu oraz o jego wykorzystaniu w twórczości propagandowej, pozostaje nam jedynie cel informacyjny. Świadek oblężenia dokonał wizualizacji przestrzeni, aby doprecyzować narrację związaną z oblężeniem miasta. Dlaczego autor uznał te informacje za warte udokumentowania? Wynika to z wagi zdarzenia. Gdy Karol X Gustaw i żołnierze szwedzcy przekraczali granice Rzeczypospolitej w lipcu i sierpniu 1655 r., z pewnością nie spodziewali się, że już w drugiej połowie września dotrą do oddalonego o prawie 470 km na południowy wschód Krakowa. Było to miasto najbardziej rozpoznawalne przez obcokrajowców w całej Rzeczypospolitej, o czym świadczą chociażby istniejące chorografie. Miastu temu poświęcały one najwięcej uwagi, podkreślając, że jest to stolica kraju. Miało być to miejsce bogate, porównywalne do najsłynniejszych miast niemieckich i włoskich. Akcentowano w nich suburbia,

²⁹ K. Łopatecki, *Stan badań nad oceną wiarygodności grafik autorstwa Erika Dahlbergha*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2017, s. 183–204.

³⁰ Dzieło jest zatytułowane niemal identycznie jak poprzednie: „Cracovia Sedes Regia obseßa et a Serenißimo Sueo: Gothorum Rege Carolo Gustavo deditione capta d: 8 Octob. Anno 1655”. Na podstawie analizy tego źródła wiadomo, że Dahlbergh posiadał co najmniej plan rozłożenia wojsk Karola X Gustawa pod miastem. Już Jerzy Banach (op. cit., s. 113, 115) zwrócił uwagę, że panorama Krakowa (zob. ryc. 5) jest przedstawiona w lustrzanym odbiciu, stanowiąc prawdopodobnie kopię z dzieła Geорга Brauna i Franza Hogenberga pt. *Civitates Orbis Terrarum*. Wynikało to stąd, że Dahlbergh nie posiadał widoku miasta od wschodu (z tej strony atakowali Szwedzi). Doskonale przedstawiono natomiast założenie i życie obozowe. Było to możliwe dzięki wykorzystaniu znajdującego się w spuściźnie po Dahlberghu planu rozłożenia wojsk pod Krakowem, tzw. *ordre de bataille*. Riksarkivet Stockholm, Erik Dahlbergs samling, arknummer 720269, omslagsnummer 45, bladnummer 1. Por. W. Komorowski, *Widoki portretowe Krakowa czasów staropolskich w badaniach historii miasta. Obraz, znak, symbol, tekst*, „Zapiski Historyczne”, t. 84, 2019, nr 1, s. 136, 154, 158–159; M. Ziemierski, *Widok szwedzkiego oblężenia Krakowa w 1655 r. autorstwa Eryka Jönssona Dahlberga, kwestie interpretacji*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, t. 22, 2004, s. 34–42.

Ryc. 4. Geometrisches Plan vom Schloss Wawel und die Stadt bei dem Cracau... (1702), Riksarkivet, Krigsarkivet, Sveriges Krig 1521–1864, Stora Nordiska krig 1699–1721, sygn. 182b. Punkt obserwacji Mathiasa Palbitzkiego odnotowany jest na mapie pod nr 4, w obrębie miasta Kazimierza

Ryc. 5. Erik Dahlbergh, *Cracovia Sedes Regia obsessa et a Serenissimo Sveo. Gothorum Rege Carolo Gustavo deditioe capta d. 8 Octob. Anno 1655*, Nürnberg 1696. Biblioteka Narodowa, sygn. ZZK 18 686

czyli znajdujące się przy stolicy inne miasta, jak Kazimierz, Kleparz oraz osadę Stradom, podkreślano rolę istniejącego tam uniwersytetu³¹. Można nawet postawić hipotezę, że autor planu znał chorografię Szymona Starowolskiego, który

³¹ M. Kromer, *Polonia siue De situ, popvliis, moribvs, magistratibvs et republica regni Polonici libri duo*, Coloniae 1578, s. 47–49; B. Vigèner, *La description du Royaume de Pologne et pays adjacens avec les statuta, constitutions, moeurs et façons de faire d'iceux...*, Paris 1573, k. IX–Xv; S. Starowolski, *Polonia, nunc denuosequita et aucta*, Dantisci 1652, s. 44–59.

opisując Wawel, podkreślał bazylikę św. Stanisława oraz znajdujący się w niej grobowiec przykryty złotą kopułą³². Zbieżność terminów i pewne skróty myślowe zawarte w obu tekstach (zob. aneks, pkt 2) założenie to uprawdopodobniają. Podkreślić należy, że z Krakowem wiązał się również ceremoniał koronacyjny królów, tam też przechowywano insygnia koronacyjne i dokonywano namaszczenia kolejnych władców; Wawel także był miejscem ich pochówku³³.

³² S. Starovolsci, op. cit., s. 45–46.

³³ S. Ochman, *Koronacja Jana Kazimierza w roku 1649*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, t. 28, 1983, s. 135–159; A. Bues, *The Elections, Coronations and Funerals of the King of Poland*, w: *Eu-*

Drugi element był nie mniej ważny dla twórcy i dotyczył dokumentowania działań wojennych. Ten rodzaj czynności był niezwykle popularny w epoce, co akcentuje Helmer Helmers³⁴. Podkreśla on, że ryciny połączone z opisem sytuacyjnym działań wojskowych umożliwiały publiczności europejskiej bieżącą obserwację prowadzonych wojen. Powyższe zjawisko wskazuje na coraz popularniejsze w XVII stuleciu łączenie kartografii z opisem, który łącznie miał unaoczniać prezentowane wydarzenia. Dodać wypada, że nie tylko stosowano drukowane ryciny, ale nierzadko w korespondencji używano odrysowanych lub własnoręcznie wykonanych schematów i planików. Stanowi to świadectwo ukształtowania się wśród ludzi renesansu i baroku myślenia przestrzennego wynikającego ze znajomości coraz powszechniejszych atlasów i map³⁵.

Takie sytuacje dotyczące terenu Europy Środkowej i Wschodniej nie są wyjątkowe. Z działań wojennych Stefana Batorego (króla Rzeczypospolitej w latach 1576–1586) przeciwko Gdańskowi znane są dwa źródła kartograficzne dołączone do listów. Wiadomo, że mapę okolic Gdańska i ujścia Wisły z uwzględnieniem twierdzy Latarni wykonali (a raczej odrysowali) ambasadorzy saskiego elektora Augusta Wettina. Dzieło Abrahama von Bock i Andreego Paulego niestety nie zachowało się. Więcej szczęścia miała mapa przygotowana 17 września 1577 roku przez Ferdynanda von Schönaicha. Przedstawia ona w rzucie izometrycznym położenie Gdańska i Latarni, obozów wojskowych i armii polowych na tle sieci rzecznej w delcie Wisły³⁶.

Podobna sytuacja miała miejsce w roku 1615 podczas wojny rosyjsko-szwedzkiej. Przykładowo przyszedł biskup Västerås Johannes Rudbeckius w liście napisanym do profesora logiki z Uniwersytetu w Uppsali opisującym oblężenie Pskowa umieścił również mapę okolic wraz z dokładną legendą³⁷. Miał on jednak ułatwione zadanie w stosunku do autora planu prezentowanego

ropa Triumphans. Court and Civic Festivals in Early Modern Europe, vol. 1–2, ed. J.R. Mulryne, H. Watanabe-O’Kelly, M. Shewring, London 2004, s. 375–385.

³⁴ H. Helmers, *Cartography, War Correspondence and News Publishing: The Early Career of Nicolaes van Geelkercken, 1610–1630*, w: *News Networks in Early Modern Europe*, ed. by J. Raymond, N. Moxham, Leiden–Boston 2016, s. 358–363.

³⁵ Por. E. Rybicka, *Antropologiczne i komunikacyjne aspekty dyskursu epistolograficznego*, „Teksty Drugie”, 2004, nr 4, s. 40–55. Autorka podkreśla, że na list można spojrzeć jako dokument, tekst, dyskurs i działanie. Mapa dołączona do korespondencji stanowi istotny element dyskursu (jako sposób rozmowy pomiędzy nieobecnymi, ale ważne jest również założenie, że „listy w gruncie rzeczy pisze się dla siebie”) ale też działania, które polega na przekazywaniu informacji na odległość.

³⁶ W. Behring, *Beiträge zur Geschichte des Jahres 1577. II: Die Berichte der kursächsischen Gesandten Abraham von Bock und Dr. Andreas Pauli über die Friedensvermittlung zwischen König Stephan Bathory und der Stadt Danzig*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, Heft XLV, s. 104–115; T. Korzon, *Dzieje wojeni wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa*, t. 2, Kraków 1912, s. 20 i ryc. 16.

³⁷ J. Rudbeck do M.J. Zabrasynthio, Holmiae 3 XI 1615, w: J. Hallenberg, *Svea rikets historia under Konung Gustav den Stores regering*, Bd. IV, Stockholm 1794, s. 1005–1011, mapa po s. 1010. Zwracając się do adresata odnotował: „Su ibdionem Pleschoviae videre desideras, crasso filo adumbratam simul mitto”.

w niniejszym artykule. Rudbeckius odrysował mapy wykonane przez inżynierów znajdujących się na usługach Gustawa II Adolfa. Rok później w dwóch listach litewski dowódca wojskowy Aleksander Gosiewski pisząc do swego przełożonego hetmana polnego Krzysztofa Radziwiłła i na dwór królewski Zygmunta III odnotowuje, że do korespondencji dołączył mapę pokazującą rozmieszczenie obozów i blokhauzów rosyjskich i litewskich wokół Smoleńska³⁸. Mapy są również dołączane do korespondencji przez osoby podróżujące po Europie. Dobrym przykładem jest także szlachcic polski Krzysztof Arciszewski. Przebywając w Niderlandach wysyłał on listy do Krzysztofa Radziwiłła zawierające plany oblężenia Bredy oraz mapy z zaznaczoną lokalizacją obozów hiszpańskich i holenderskich, które precyzują jego opisy dotyczące kolejnych etapów działań wojennych³⁹.

Przykłady można byłoby mnożyć, a świadczą one o coraz większym zainteresowaniu nową formą obrazowania przestrzeni, która częściowo zastępuje, a raczej uzupełnia rozbudowany opis. Niestety, w ogromnej większości sytuacji dołączone do korespondencji szkice, plany i mapy nie przetrwały do naszych czasów. Wydany w niniejszym artykule zabytek jest pod tym względem rzadkością. Autor pokazuje w nim swój pobyt pod egzotycznym Krakowem. Prezentuje nie tylko działania wojenne, ale dokumentuje swoją obecność pod Wawelem i znajdującą się tam złotą kopułę świątyni.

Aby uzyskać więcej informacji o analizowanym dziele przeprowadziliśmy analizę dotyczącą pochodzenia tego planu. Na odwrocie znajduje się współczesny napis: „d. 7 decemb: A° 1655”. Nie oznacza to daty nadania, a raczej jest to adnotacja odbiorcy o dniu otrzymania przesyłki (niemal na pewno była to data z kalendarza juliańskiego). A zatem około 8- lub 9-tygodniowy czas potrzebny na dostarczenie przesyłki wskazuje, że prawdopodobnym miejscem docelowym był Półwysep Skandynawski – być może Sztokholm⁴⁰. W innym przypadku adresat zapewne użyłby innego języka, list zaś do posiadłości szwedzkich

³⁸ A. Gosiewski do K. Radziwiłła z Twerdylicy 12 XII 1616, AGAD, AR, dz. V, sygn. 4560/II, s. 20; A. Gosiewski do A. Boboli, Twerdelica 30 XI 1616, Svenska Riksarkivet (Sztokholm), Skoklostersamlingen, E 8600, k. 72v. Wersje tych map były na tyle popularne, że nawet poeta – Jan Kunowski – umieścił ją w swoim utworze poetyckim opisującym walki litewsko-rosyjskie. K. Łopatecki, *Pierwszy poetycki traktat wojskowy z mapą Jana Kunowskiego Odsiecz smoleńska. Wykorzystanie kartografii w działaniach operacyjnych (1616–1617)*, „Rocznik Lituanistyczny”, t. 4, 2018, s. 41–75.

³⁹ K. Arciszewski do K. Radziwiłła, Haga 12 I 1625, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 190, s. 50; K. Arciszewski do K. Radziwiłła, Haga 8 IV 1625, Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłów, dz. V, sygn. 190, s. 58; K. Łopatecki, *The influence of maps and plans created in the 1620s in the Netherlands on the development of military concepts in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 34, 2019, nr 4, s. 253–283.

⁴⁰ Przesyłki ze Zjednoczonych Prowincji do Wielkiego Księstwa Litewskiego lub na teren Inflant docierały nawet po 80–90 dniach, co oznacza średnie dzienne przemieszczanie się listu o 24 km. K. Łopatecki, *The influence of maps...*, op. cit., 267–268.

położonych na południowym brzegu Morza Bałtyckiego dotarłby do adresata szybciej.

Zarówno zachowana XX-wieczna adnotacja archiwalna na odwrociu planu jak i kartonowa obwoluta, w które przechowany jest ten zabytek, zawierają informacje, że źródło to zostało wyjęte z materiałów archiwalnych. Działanie archiwistów polegające na wydzielaniu z materiału archiwalnego źródeł kartograficznych i umieszczaniu ich do nowych, specjalnie stworzonych jednostek było działaniem powszechnym w całej Europie co najmniej do końca 20-lecia międzywojennego. W Riksarkivet do poszczególnych zespołów dołącza się jednostkę zatytułowaną „~ Kartor”, w której przechowywane są wszystkie wyjęte (zresztą niekonsekwentnie) plany i mapy.

W teorii przynajmniej odnalezienie dokumentu, z którego pozyskano i wyodrębniono w oddzielną jednostkę mapę lub plan, nie jest zadaniem trudnym. Na obwolucie i odwrociu znajduje się bowiem informacja o pierwotnym miejscu przechowywania źródła. Podążyliśmy za wskazówkami archiwistów, jednakże we wskazanej jednostce nie znaleźliśmy żadnego dokumentu, który można byłoby łączyć z planem⁴¹. Przeszukując kolejne jednostki w obrębie zespołu, które dotyczyły roku 1655, znaleźliśmy miejsce pierwotnego przechowywania źródła kartograficznego⁴². Plan wchodził w skład dokumentacji wytworzonej przez administrację szwedzką, która dotyczyła oblężenia Poznania i Krakowa. Została ona ujęta w odrębnym fascykule zatytułowanym: *accords puncter emellan Feltmarskalken Gr. Wittenberg och åtskillige Polske Magnater wid Posens och Cracous öfvergång. in Octobri 1655. [Punkty porozumienia między feldmarszałkiem hrabią Wittenbergiem i niektórymi polskimi magnatami przy oddawaniu Poznania i Krakowa w październiku 1655]*.

W fascykule na pierwszym miejscu znalazł się oryginał aktu kapitulacji, podpisany i opieczętowany przez Stefana Czarnieckiego i Arvida Wittenberga, datowany w Kazimierzu, 7 października (wg starego stylu) 1655 r. Po nim umieszczono poszukiwaną przez nas wskazówkę, tzw. „Hänvisningsblad”, o przeniesieniu planu oblężenia Krakowa do innej jednostki archiwalnej przechowującej źródła kartograficzne (co miało nastąpić w 1933 r.). Dalej umieszczono mandat Karola Gustawa wystawiony z Kazimierza pod Krakowem z dnia 7 (17) października 1655 r., skierowany do wojsk szwedzkich, w którym król informuje o zatwierdzeniu aktu kapitulacji i wzywa do wypełniania jego punktów. W fascykule znalazły się też koncepty tego mandatu, brudnopisy aktu kapitulacji w różnych odmianach, wykaz szlachty województwa krakowskiego zawierający odrębne porozumienie z Wittenbergiem w dwóch odpisach, list żelazny wystawiony przez Hieronima Radziejowskiego, instrukcja

⁴¹ Riksarkivet Stockholm, Militaria, 2 (Krigshistriska samlingen 1500t–1800t), XI (Karl X Gustavs krig. Polska kriget 1655–1660), M 1304.

⁴² Riksarkivet Stockholm, Militaria, 2 (Krigshistriska samlingen 1500t–1800t), XI (Karl X Gustavs krig. Polska kriget 1655–1660), M 1297. Jednostka ta nie posiada paginacji.

dla pułkownika Hansa Böddekera i wiele innych dokumentów, nie mających szczególnego związku z oblężeniem Krakowa.

Problemem jest fakt, że jednostki nie są paginowane i zszyte, co skutkuje tym, że każdy niefrasobliwy użytkownik karteczkę „Hänvisningsblad” mógł przełożyć w inne miejsce, choć raczej nie powinno to nastąpić w obrębie różnych jednostek. Listów, które były również trzykrotnie złożone i dodatkowo pasują pod względem daty, jest niewiele. Żaden z nich jednak nie pasuje pod względem uszkodzeń jak i treści. Najbardziej prawdopodobną hipotezą jest znacznie późniejsze włożenie tego planu do dokumentacji dyplomatyczno-wojskowej związanej z kapitulacją Krakowa. Adresat otrzymał przesyłkę z mapą 6 grudnia 1655 r. i następnie w trudnej do odtworzenia okoliczności sama mapa (bez listu) trafiła do szwedzkiej dokumentacji państwowej. Dlatego niemożliwe jest jednoznaczne ustalenie nadawcy oraz adresata przesyłki.

Podsumowując, autorem planu musiała być osoba wykształcona i dysponująca sporą wyobraźnią przestrzenną opartą na częstym korzystaniu z map i planów. O horyzontach intelektualnych świadczy znajomość chorografii Rzeczypospolitej autorstwa Szymona Starowolskiego. Prawdopodobne jest założenie, że twórca mapy i dołączonego do niej opisu miał coś wspólnego z działaniem lazaretu wojskowego odnotowanego na planie (ryc. 1, pkt 16) – być może lekarza? Świadczy o tym również brak podstaw inżyniersko-kartograficznych, które zapewne oficerowie mieli opanowane w podstawowym przynajmniej zakresie. Z drugiej strony klasztor augustianów jawi się jako miejsce, z którego najbardziej ciekawi Szwedzi obserwowali Wawel i Kraków, o czym świadczy przykład Matthiasa Palbitzkiego (ryc. 3). Nie jest zresztą wykluczone, że ten znakomity dyplomata i znawca sztuki był wykonawcą tej mapy. Warto podkreślić spisanie legendy w języku szwedzkim, co świadczy, że zarówno nadawcą jak i adresatem byli Szwedzi, nie zaś licznie zaciągani obcokrajowcy z obszaru Rzeszy Niemieckiej⁴³.

Na koniec chcemy zaakcentować, że jest to kolejny przykład stosowanego już pod koniec XVI i w pierwszej połowie XVII stulecia dołączania map i planów do korespondencji. Obiekt ten możemy traktować w kategoriach dzisiejszej pocztówki, w której autor symbolicznie pokazuje miejsce, w którym przebywa; mamy zatem tło Krakowa, Kazimierza, Kleparza, Stradomia i przede wszystkim Wawelu. Źródło to służyło przede wszystkim jednak dokładniejszemu doprecyzowaniu opisywanego wydarzenia (w tym przypadku oblężenia). Analizowany plan możemy określić jako kartograficzny prymityw napisowy, do tej kategorii zaliczają się bowiem „mapy, które powstały w kręgu oddziaływania przekazu pisanego”⁴⁴ (w tym przypadku listu). Sporządzenie legendy

⁴³ G. Tessin, *Die deutschen Regimenten der Kron Schweden, teil 1 (1654–1660)*, Koln–Graz 1965.

⁴⁴ J. Gołaski, *Kształtowanie się mapy wsi w Polsce do końca XVIII w. Studia nad genezą wielkoskalowej informacji kartograficznej*, Wrocław 1969, s. 84.

w języku szwedzkim jest również ciekawym rozwiązaniem i być może należy to wiązać z chęcią szerszego odbioru dzieła⁴⁵. Niestety, przeprowadzona analiza wskazała, że po włączeniu planu do dokumentacji państwowej związanej z kapitulacją Krakowa, nie został on w żaden sposób w celach propagandowych wykorzystany. Przeprowadzone badania wykazały, że jest to wiarygodny, a przy tym najstarszy zachowany plan okolic Krakowa, który powstał pomiędzy 1 a 7 października (11–17 X) 1655 roku.

Aneks

Transkrypcja i tłumaczenie na język polski legendy umieszczonej u dołu planu (zob. ryc. 1). Minuskuła neogotycka z poszczególnymi słowami zapisanymi minuskułą humanistyczną⁴⁶.

Notar(um) Explica(ti)o. – [Objaśnienie not]

1. Slottet. – [zamek]
2. S. Stanisl(ai) cu(m) Capella aurata Tegell(ata). – [katedra św. Stanisława z kaplicą o złotych dachówkach]
3. Sielfwa huusett. – [sam budynek]
4. Porten der attaquett i förste dagarne skedde för än fienden satte elden på husen i Stradom. – [brama która była atakowana w pierwsze dni, zanim wróg nie podpalił domów na Stradomiu]
5. En Port och Thorn ruinerat af våra Stýcken, där och brechen ähr skutin. – [Brama i wieża zrujnowane przez nasze działa, tam wystrzelały przerwę]
6. G(ene)ral Wurtz Approcher. – [aprosze generała Würtza]
7. Battarier. – [baterie]
8. den Porten K(ungliga). M(ajestät). sigh först bemechtigede. – [tę bramę król opanował jako pierwszy]
9. Förstaden Stradom afbrendh där nu våre Soldater logera. – [przedmieście Stradom spalone, gdzie teraz kwaterują nasi żołnierze]
10. Förstaden Cleparth afbrendh. – [przedmieście Kleparz spalone]
11. Andra huus afbrende. – [inne domy spalone]
12. Jude Staden. – [Miasto Żydowskie]
13. Casimirs. – [Kazimierz]

⁴⁵ W przedindustrialnej Szwecji mamy do czynienia z wysokim poziomem piśmiennictwa oraz umiejętnością czytania. Niestety bardziej ściśle dane pochodzą z końca XVII i wieku XVIII. E. Johansson, *The History of Literacy in Sweden, Understanding literacy in its historical contexts*, w: *Socio-cultural history and the legacy of Egil Johansson*, ed. by H.J. Graff, A. Mackinnon, B. Sandin, I. Winchester, Lund 2009, s. 28–59.

⁴⁶ Szersze komentarze dotyczące legendy odnotowaliśmy w pracy: K. Łopatecki, W. Krawczuk, op. cit., s. 419–421.

14. Broo öfwer Weichseln. – [most nad Wisłą]
15. Clöster der K(ungliga). M(ajestät). logerar. – [klasztór gdzie mieszka król]
16. Clöster för våra siuka Soldater. – [klasztór dla naszych chorych żołnierzy]
17. Wårt läger. – [nasz obóz]
18. Weichselstrohmen. – [nurt Wisły]
19. En Flottbroo af våra slagen öfer Weichseln. – [most pontonowy położony przez naszych nad Wisłą]
20. Crakow. – [Kraków]

Literatura

- Atlas Historyczny Miast Polskich*, t. 5: Małopolska, nr 1: Kraków, 2007, red. Z. Noga, Kraków.
- Backhaus H., 1992–1994, *Palbitzki, Mathias*, w: *Svenskt Biografiskt Lexikon*, t. 28, red. G. Nilzén, Stockholm, s. 558–559.
- Banach J., 1967, *Dawne widoki Krakowa*, Kraków.
- Bartoszewicz A., Bartoszewicz H., 2013, *Dzieje kartografii miast polskich do końca XIX wieku. Zarys problematyki*, „Polski Przegląd Kartograficzny”, t. 45, nr 3, s. 236–255.
- Behring W., 1903, *Beiträge zur Geschichte des Jahres 1577. II: Die Berichte der kursächsischen Gesandten Abraham von Bock und Dr. Andreas Pauli über die Friedensvermittlung zwischen König Stephan Bathory und der Stadt Danzig*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins”, Bd. 45, s. 1–136.
- Bues A., 2004, *The Elections, Coronations and Funerals of the King of Poland*, w: *Europa Triumphans. Court and Civic Festivals in Early Modern Europe*, vol. 1–2, ed. J. R. Mulryne, H. Watanabe-O’Kelly, M. Shewring. London, s. 375–385.
- Cartographica Poloniae 1570–1930. Catalogue of Manuscript Sources in Swedish Collections to the History of Polish Territories*, 2008, compiled by U. Ehrensward, Warsaw–Stockholm.
- Cederlöf O., 1973, *Pejzaże polskie Erika Dahlbergha*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 19, nr 2, s. 217–229.
- Englund P., 2000, *Den ööfvinnerlige. Om den svenska stormaktstiden och en man i dess mitt*, Stockholm.
- Harley J.B., Zandvliet K., 1992, *Art, science, and power in sixteenth-century Dutch cartography*, „Cartographica. The International Journal for Geographic Information and Geovisualization”, vol. 29, no. 2, s. 10–19.
- Helmerts H., 2016, *Cartography, War Correspondence and News Publishing: The Early Career of Nicolaes van Geelkercken, 1610–1630*, w: *News Networks in Early Modern Europe*, ed. by J. Raymond, N. Moxham, Leiden–Boston, s. 350–374.

- Isacson C.-G., 2004, *Karl X Gustavs krig. Fälttågen i Polen, Tyskland, Baltikum, Danmark och Sverige 1655–1660*, Lund.
- Johansson E., 2009, *The History of Literacy in Sweden*, w: *Understanding literacy in its historical contexts: Socio-cultural history and the legacy of Egil Johansson*, ed. by H.J. Graff, A. Mackinnon, B. Sandin, I. Winchester, Lund, s. 28–59.
- Kersten A., 2006, *Stefan Czarniecki 1599–1665*, Lublin.
- Koeman C., Schilder G., Egmond M. van, Krogt P. van der, 2007, *Commercial Cartography and Map Production in the Low Countries, 1500 – ca. 1672*, w: *The History of Cartography*, Vol. 3, part 2: *Cartography in the European Renaissance*, ed. by D. Woodward, Chicago–London, s. 1296–1383.
- Komorowski W., 2019, *Widoki portretowe Krakowa czasów staropolskich w badaniach historii miasta. Obraz, znak, symbol, tekst*, „Zapiski Historyczne”, t. 84, nr 1, s. 135–167.
- Korzon T., 1912, *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. Epoka przedrozbiorowa*, vol. 2, Kraków.
- Krawczuk W., Miodunka P., Nabiałek K., 2009, *Dzieje Wojnicza od XVI do XVIII wieku*, Wojnicz.
- Łopatecki K., 2009, *Prace kartograficzne wykonywane na ziemiach Rzeczypospolitej przez szwedzkich inżynierów wojskowych w XVII stuleciu*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 46, s. 55–79.
- Łopatecki K., 2017, *Stan badań nad oceną wiarygodności grafik autorstwa Erika Dahlbergha*, w: *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok, s. 183–204.
- Łopatecki K., 2018, *Pierwszy poetycki traktat wojskowy z mapą Jana Kunowskiego Odsiecz smoleńska. Wykorzystanie kartografii w działaniach operacyjnych (1616–1617)*, „Rocznik Lituanistyczny”, t. 4, s. 41–75.
- Łopatecki K., 2019, *The influence of maps and plans created in the 1620s in the Netherlands on the development of military concepts in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, „Przegląd Zachodniopomorski”, t. 34, nr 4, s. 253–283.
- Łopatecki K., Krawczuk W., 2021, *The Swedish plan of the Siege of Krakow in 1655*, „Scandinavian Philology”, vol. 19, no 2, s. 400–421.
- Łopatecki K., Walczak W., 2011, *Maps and plans of the Polish Commonwealth of the 17th c. in Archives in Stockholm*, vol. I, Warszawa.
- Marczak J., Sarzyński A., 2005, *Kopuła Kaplicy Zygmuntońskiej przy katedrze na Wawelu*, „Wiadomości Konserwatorskie”, t. 18, s. 42–52.
- Muczkowski J., 1932, *Dwa nieznanne widoki Zamku na Wawelu*, „Rocznik Krakowski”, t. 23, s. 159–162.
- Nagielski M., Kossarzecki K., Przybyłek Ł., Haratym A., 2015, *Zniszczenia szwedzkie na terenie Korony w okresie potopu 1655–1660*, Warszawa.
- Nisser W., 1934, *Mathias Palbitzki som connoisseur och tecknare*, Uppsala.

- Nowak T., 1963, *Obrona Krakowa przez Stefana Czarnieckiego w roku 1655*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 9, s. 59–124.
- Nowak T., 1973, *Operacja krakowska króla Karola X Gustawa 17 IX – 19 X 1655 r.*, w: *Wojna polsko-szwedzka 1655–1660*, red. J. Wimmer, Warszawa, s. 207–258.
- Ochman S., 1983, *Koronacja Jana Kazimierza w roku 1649*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, t. 28, s. 135–159.
- Petrus K., 2012, *Zabytki kartografii z drugiej połowy XVII i początku XVIII stulecia jako źródła do badań przemian przestrzennych zachodnich przedmieść Krakowa*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, t. 109, s. 139–150.
- Rybicka E., *Antropologiczne i komunikacyjne aspekty dyskursu epistolograficznego*, „Teksty Drugie”, 2004, nr 4, s. 40–55.
- Stade A., 1967, *Erik Dahlbergh och Carl X Gustafs krigshistoria*, Kristianstad.
- Tersmeden L., 1973, *Armia Karola X Gustawa – zarys organizacyjny*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 19, nr 2, s. 125–170.
- Tessin G., 1965, *Die deutschen Regimenter der Kron Schweden, teil 1: (1654–1660)*, Koln–Graz.
- Wagner M., 2007, *Bitwa pod Żarnowem 16 września 1655 roku*, w: *Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej Obojga Narodów ze Szwecją w XVII wieku*, red. M. Nagielski, Warszawa, s. 154–163.
- Wiszwowata-Walczak K., 2012, *Pobyty Jana Kazimierza na Śląsku w 1655 roku w świetle korespondencji nuncjusza Piotra Vidoniego*, w: *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków ze Stolicą Apostolską i Ukrainą*, red. M. R. Drozdowski, W. Walczak, K. Wiszwowata-Walczak, Białystok, s. 533–542.
- Ziemierski M., 2004, *Widok szwedzkiego oblężenia Krakowa w 1655 r. autorstwa Eryka Jönssona Dahlberga, kwestie interpretacji*, „Krzysztofony. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, t. 22, s. 34–42.

The Swedish plan of the siege of Krakow from 1655 as an example of cartographic works used in epistolary communication

Karol Łopatecki*, Wojciech Krawczuk**

* Uniwersytet w Białymstoku

Pracownia Struktur Ustrojowych, Militarnych i Społecznych
ORCID: 0000-0002-7921-9421. E-mail: k.lopatecki@uwb.edu.pl

** Uniwersytet Jagielloński

Instytut Historii, Pracownia Archiwistyki i Metod Kwantytatywnych
ORCID 0000-0001-9191-9415. E-mail: wojciech.krawczuk@uj.edu.pl

Summary: In this article we present an unknown map of Krakow (compared to other cartographic sources) and its surroundings with the attached description in Swedish and stored in the National Archives of Sweden. We are scrutinizing the circumstances in which this work came into being, which indicates that the source was created at the beginning of October 1655. This document was attached to an unpreserved letter which was probably sent to the Scandinavian Peninsula. We intend to present this relic as an attempt to depict war events in an epistolographic message through a two-dimensional representation of space with a legend. We place this attempt against the broader background of the world-view changes of the time, shaped by the ever more popular atlases and printed maps. The map and the legend were to complement the epistolographic message, common in the correspondence of the diplomatic and military elites of the 17th century. The author must have been an educated person with considerable spatial imagination. This person's intellectual horizons are evidenced by, among others, the knowledge of the chorography of the Polish-Lithuanian Commonwealth. The map was presumably made by Mathias Palbitzki, a diplomat and art connoisseur.

Keywords: map legend, critical cartography, epistolography, the Second Northern War, the Swedes in Poland, Krakow, documentation of wars of the early modern period, chorography.

Artykuł powstał w ramach projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki OPUS, nr UMO-2018/31/B/HS3/00846 pt. „Społeczne i gospodarcze znaczenie obozów i garnizonów wojskowych w państwie polsko-litewskim (XVI–XVIII wiek)”.